

for labor in general and specific criteria of students' labor orientation as its central component are analyzed. Research findings of features of various courses students' professional orientation in cognitive and emotional aspects are presented in the article; the key ways of its formation during the organization of educational process at higher education institutions are outlined.

Key words: professional self-determination, psychological readiness for labor, labor orientation, general and specific criteria of labor orientation, motivation of professional activity, professional orientation.

Ю. И. КАЛЮЖНАЯ, Т. А. ЯНОВСКАЯ
г. Полтава

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается проблема подготовки студентов-психологов к будущей активной трудовой деятельности. Анализируется специфика мотивации профессиональной деятельности в контексте психологической готовности личности к труду вообще и специфических критериев трудовой направленности студенческой молодежи как ее центральной составляющей.

В статье представлены результаты исследования особенностей профессиональной направленности студентов разных курсов в когнитивном и эмоциональном аспектах, указываются основные пути ее формирования при организации учебно-воспитательного процесса в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, психологическая готовность к труду, трудовая направленность, общие и специфические критерии трудовой направленности, мотивы профессиональной деятельности, профессиональная направленность.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2015

УДК 159.9:1

Л. В. КЛОЧЕК
м. Київ
KlochekL55@i.ua

ПСИХОЛОГИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФСКОЙ ДУМКИ

У статті проаналізовано розвиток ідей стосовно психології справедливості в історії філософської думки. Зазначено, що діалектика поглядів давньогрецьких філософів відобразила розвиток уявлень про справедливість від абсолютизму – незмінності божого закону – до ствердження ідей про суб'єктність людини у діяльності, за результати якої вона може отримати справедливі винагороди чи покарання. Розглянуто погляди філософів Середньовіччя, які започаткували теологічний напрям дослідження справедливості. Узагальнено погляди філософів Нового часу, які зводяться до думки про те, що справедливість регулює соціальні взаємини. Охарактеризована сучасна філософська думка щодо справедливості. Окреслено перспективи подальшого дослідження проблеми справедливості як моральної цінності, наявність якої сприяє врегулюванню міжособистісних стосунків.

Ключові слова: справедливість, справедливий вчинок, моральні чесноти, моральність, розподіл, рівність.

Категорія справедливості завжди була предметом дослідження багатьох галузей наукового знання. Ще у Давні часи філософи замислювалися над проблемами, які стосувалися рівного розподілу благ між людьми чи отримання ними винагороди або покарання за вчинені дії. В історичних дослідженнях вивчався вплив зміни формацій на тлумачення соціальної природи справедливості. Соціаль-

но-політичні науки торкалися проблем, пов'язаних з недотриманням державною владою норм справедливості та вивчали процеси, які ставали наслідком таких явищ. Справедливість була ключовою категорією права ще з часів Давнього Риму. Важливе місце вона займала у педагогічних концепціях навчання і виховання зростаючої особистості. Декілька останніх десятиліть дана категорія почала

привертати увагу психологічної науки. На сьогоднішній день доволі активно здійснюється вивчення психологічної складової конструкту справедливості в різних аспектах – соціально-психологічному, моральному, психолого-педагогічному. Дослідження психології справедливості можливе за умови глибокого вивчення поглядів філософів різних часів на дане явище. Таке висвітлення дозволить серед розмаїття філософських концепцій вийти на розуміння справедливості як моральної якості, яка регулює і гармонізує міжособистісні взаємини.

Презентуємо аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує чимало робіт, у яких зроблена спроба проаналізувати розвиток філософської думки щодо справедливості та пов'язаних з нею категорій. М. Тофтул висвітлював погляди окремих філософів у контексті історичного розвитку суспільства і трансформації розуміння справедливості в кожну епоху. Г. Васянович у своєму аналізі філософських концепцій справедливості класифікував погляди мислителів і розглядав напрями її дослідження: теологічний, соціологізаторський, натуралістичний, етичного і класичного утилітаризму, прагматизму. А. Гусейнов, Г. Іррлітц. відслідковували хід розвитку ідеї справедливості у філософії, дотримуючись хронології і відображаючи послідовність виникнення думок мислителів. Г. Гурвич висвітлював погляди філософів про справедливість у контексті дослідження проблем соціальної справедливості.

Виходячи з окресленої проблематики, ми поставили за мету проаналізувати розвиток ідей і наукових позицій стосовно психології справедливості в історії філософської думки.

Здійснимо виклад основного матеріалу. Свого коріння ідея справедливості сягає часів первісного суспільства, коли панували примітивні релігійні погляди щодо визначеності земного шляху людини, згідно яких її поведінка мала повністю визначатися долею, що спіткала душу. Тому ідея справедливості підпорядковувалася містичним діям жертвоприношення, табу тощо. З плином часу змінювалася мотивація застосування поняття справедливості: вважалося необхідним покарання за вчинки, які суперечили прийнятим у суспі-

льстві нормам, що знайшло вияв у запровадженні родової помсти. Саме так на побутовому рівні започатковувалася ідея справедливості. Свого вивчення і подальшого розвитку вона набула у філософії Давнього світу.

Так, філософ Давнього Китаю Конфуцій відстоював думку, що справедливість є чеснотою, яка обов'язково має бути властива благородній людині, є ознакою її досконалості й мудрості. Вона здобувається шляхом пошуку особистістю свого морального призначення, яке виявляється в дотриманні неупередженого ставлення до інших. Мислитель стверджував, що слідування нормам справедливості дозволяє благородній людині у потрібні моменти виявляти стійкість і поміркованість у визначенні міри покарання за злі наміри і вчинки чи добра за позитивні. Конфуцій відстоював ідею відплатної справедливості. На його переконання, у житті варто керуватися одним важливим словом – «взаємність» [14, 205–209].

Велику спадщину у розробці ідеї справедливості залишили давньогрецькі мислителі. На думку дослідника Г. Д. Гурвича, розмаїття їх поглядів вкладається у дві концепції справедливості – народну і власне філософську [6]. У народній концепції панували погляди на справедливість як найвищу моральну цінність, наявність якої є ознакою мудрості людини, здатності оцінити зміст ситуації та діяти у відповідності до неї. Такий постулат втілювався у міркуваннях Гесіода, Геракліта, софістів, Сократа, Демокріта, хоча, звісно, були розмежування у їх поглядах. Зазвичай філософи визначали сутність справедливості через співставлення її з іншими поняттями.

Зокрема, Гесіод розглядав справедливість у єдності з працею, які визначалися як всезагальна вимога, моральний імператив, основа правильної поведінки людини, найважливіший засіб досягнення гармонії в соціальних стосунках, побудованих на принципі взаємної вигоди [7, 25]. Геракліт протиставляв справедливість (божественний закон) і правду (людські прояви засвоєної загальної закономірності), тим самим поєднавши ідеї про абсолютність і відносність справедливості [10, 47–49]. Близькою ідеєю відносності справедливості була софістам [2; 33]. Тлума-

чення ними справедливості зводилося до того, що носієм знань і справедливості є як мудрець, представник влади, так і проста людина: «Людина – міра всіх речей» [7, 50]. На відміну від софістів, Сократ вкладав такий зміст у поняття справедливості, який робив його загальним. Це досягалось завдяки його поєднанню з категоріями моральності й істини. Моральні цінності, на переконання Сократа, мають бути однаковими для всіх і ґрунтуватися на всезагальному знанні доброчинності, засвоївши яке люди почнуть вдаватися до схожих поведінкових проявів та співіснувати у злагоді [7, 79–80]. Сократ досліджував природу несправедливості й дійшов висновку, що її змістове наповнення індивідуалізоване. Якщо справедливість – всезагальне знання, істина, то несправедливість – це прояв суб'єктивного бачення ситуації [8, 115]. Демокрит в один смисловий ряд ставив поняття справедливості та щастя. Останнє переживає той, хто живе за принципами справедливості, пізнавши моральну істину. Нещасною є людина, яка вчиняє несправедливо, навіть порівняно з жертвою несправедливості. За Демокритом справедливість – це поняття, у змісті якого відображається об'єктивне – те, що не суперечить природі, тоді як несправедливість є штучним утворенням [10, 155–156].

Отже, у народній концепції справедливості стверджувався етичний ідеал людини, наділений рядом чеснот, серед яких, поряд з істиною і чесністю, є справедливість як всезагальна істина, об'єктивне знання, що стає основою «морально спрямованої діяльності» людини [10, 155–156].

Власне філософська концепція справедливості, у якій поєднувалися її етично-моральна та соціальна складові, була розроблена Платоном і Арістотелем. Платон категорію справедливості визначав як найвищу чесноту в державі. Обґрунтовуючи станову мораль, він вважав справедливим і гармонійним такий хід життя, коли людина, яка належить до певного соціального стану (філософів, воїнів чи хліборобів і ремісників), виконує свою роботу і не втручається у справи інших [11, 125]. Згідно поглядів Платона, поняття справедливості вживається і відносно держави як складного соціального організму, і сто-

совно окремих людей, які в сукупності її утворюють. Моральна складова справедливості за Платоном полягає в тому, що кожен повинен реалізувати свої можливості представника певного соціального стану. Власне індивідуальне буття таким чином наповнюється суспільним змістом. У філософії Платона структури індивідуальної свідомості людини, устрою держави і моральної свідомості поєднувалися в точці розгляду феномена справедливості.

Найбільш глибоко у давньогрецькій філософії справедливість вивчав Арістотель. Головна думка його вчення зводиться до такого судження: справедливість полягає не у рівному розподілі благ, а у врахуванні обсягу і складності праці, вкладеної у їх виробництво. І хоча еквівалентом внесків у виробництво благ Арістотель визначав гроші, основний принцип, який він обґрунтував, підтверджував необхідність застосування диференційованого підходу в процесі розподілу чи отримання винагород за результати діяльності людини.

За Арістотелем справедливість дозволяє регулювати взаємини між людьми і водночас є якістю, завдяки якій досягається загальне благо. З огляду на це філософ розглядав справедливість у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні це поняття тлумачилося як правильна поведінка людини, яка ґрунтується на принципах добropорядності та дотримання встановлених у суспільстві норм моралі. У вузькому розумінні мислитель зводив справедливість до особливої етичної чесноти, до категорії морального зразка [1, 324–331]. Загалом же у поглядах Арістотеля на справедливість значна увага приділялася їй як соціальному явищу. Філософ зважав на те, що доброчесність, яка виявляється у конкретних вчинках, поведінці людини, спрямовується на іншого і визначається як справедливе ставлення до нього. Класифікація Арістотелем видів справедливості (зрівняльної та розподільчої) та їх характеристика демонструють соціальну феноменологію даного явища [1, 328].

Хоча у тлумаченні справедливості Арістотель прагнув відобразити загальне в понятті, він зважав на той факт, що в одному правилі неможливо осягнути прояв конкретного.

Саме тому в розгляді складного явища справедливості він послуговувався допоміжним терміном «правда». Якщо власне справедливість визначалася як загальна норма, об'єктивність, то правда – це суб'єктивна справедливість у конкретному випадку.

У філософських концепціях справедливості Платона і Арістотеля обґрунтована соціальна природа справедливості. Завдяки дотриманню її моральних принципів відбувається регулювання взаємин у суспільстві.

Як показує наведений аналіз, погляди філософів Давньої Греції щодо справедливості психологічний зміст цього поняття розкривали з різних сторін. У центрі уваги опинилася чеснота, носієм якої є людина – суб'єкт пізнання моральних цінностей, здійснення моральних вчинків, вибудови взаємин з навколишніми. Діалектика поглядів давньогрецьких філософів відобразила розвиток уявлень про справедливість від абсолютизму, який сповідував незмінність божого закону і заперечував можливості врахування індивідуальних обставин життя людини, – до ствердження ідей про її суб'єктність у діяльності. За результати своєї діяльності людина може отримати справедливі винагороду чи покарання.

У філософії Давнього Риму проблема справедливості розглядалася переважно у площині права. Панівною була теза: справедливістю є необхідність кожному отримувати те, на що він заслужив. Схожа безкомпромісна позиція була властива філософії Середньовіччя. Але якщо у Давньому Римі справедливість уособлювала богиня правосуддя Феміда, то середньовічна філософія апелювала до постулатів і канонів католицизму, що вигідно використовувала на свою користь влада. За лозунгами про справедливість зазвичай приховувалася зневага особистості людини та ігнорувалися спроби аналізу моральності її поведінки. Представники філософії Середньовіччя А. Аврелій та Ф. Аквінський, які започаткували теологічний напрям вивчення цього явища, у своїх працях відображували тенденції свого часу.

Зокрема, А. Аврелій стверджував, що будь-яке благо людина отримує від Бога. З його волі відбувається покарання чи винагороду. Філософ у своєму вченні поєднав два аспекти

справедливості: моральний, який ґрунтувався на повному прийнятті християнських постулатів, і соціальний, який включав слідування їм у ситуаціях взаємодії представників влади і народу. Справедливість у поглядах А. Аврелія набула конкретних форм і проявів [7, 235]. Якщо А. Аврелій в контексті висвітлення цього явища актуалізував проблему пошуку шляхів налагодження соціальних взаємин, то Ф. Аквінський розглядав справедливість у ряду чеснот. Філософ був схильний визначати її як цінність, що входить до структури моральної сфери людини і яка набуває досконалості через усвідомлення необхідності слідувати релігійним постулатам [7, 259–260].

Зміни, які відбулися в суспільній думці епохи Відродження, стали відправною точкою для появи у філософії нових поглядів на проблему справедливості у наступні століття. В цілому можна констатувати, що в епоху Нового часу ракурс розгляду проблем справедливості змістився у сторону соціального, однак спектральність висвітлення їх доволі широка.

Просвітник Ф. Бекон був переконаний, що завдяки справедливості в людині проявляються риси доброчинності; справедливість об'єднує людей [3, 365]. Т. Гоббс зазначав, що справедливість є природним законом, згідно якого людина, керуючись раціонально встановленими правилами, вдається до таких дій, які не шкодять жодній стороні взаємодії [5, 166]. Схожих поглядів дотримувався Г. Гроцій, який зводив справедливість до рівноцінного обміну, слідування домовленостям, отримання компенсації від того, хто заподіяв шкоди, а також недопущення заволодіння чужими благами.

Багато мислителів Нового часу, розкриваючи психологічний зміст справедливості, розглядали його у поєднанні з поняттями щастя, рівності, братерства, волі, обов'язку, совісті. Зокрема, Г. Е. Лессінг синонімами справедливості визначав поняття рівності та братерства. На його думку, якщо людина стикається з дотриманням норм справедливості, вона переживає моменти щастя і появу почуття гідності [9]. Ж. Ж. Руссо відстоював ідею абсолютної справедливості, яка за своєю природою є загальною, і передумовою виникнення якої є розум. При цьому підґрунтям

абсолютної загальної справедливості він визначав загальну волю [13].

Представник німецької класичної філософії Г. В.-Ф. Гегель в один ряд ставив справедливість і розум, зазначав, що вони є торжеством результату подолання протиріч моральної свідомості, джерелом руху всесвітньої історії [4, 289–293]. І. Кант вважав, що ідея справедливості виникає із почуття рівності: якщо ми навчаємося ставити себе на місце інших, то розуміємо суть ситуації і діємо справедливо [7]. На думку філософа, дотримання принципів справедливості створює умови для розвитку індивідуальності особистості.

Як умову реалізації людиною своїх здібностей і схильностей визначав справедливість також позитивіст Г. Спенсер. Доволі популярними є його погляди про соціальну рівність і рівний розподіл винагород: зрівняння не є справедливістю для тих, хто має право отримати більше. Ще один представник позитивізму Д. Юм це явище визначав як соціальне почуття, яке дозволяє переборювати егоїзм і жити морально. Він відносив справедливість до ряду чеснот, яка відрізняється штучністю. На думку філософа, вона досягається шляхом отримання сторонами взаємодії домовленостей стосовно свого співіснування [15, 260]. Якщо в суспільстві виникає потреба у прийнятті нових норм справедливості, вони визнаються і заповнюють місце раніше встановлених. Таким чином зміст справедливості доповнюється новими значеннями.

Отже, погляди філософів постренесансної пори різнобічні, оскільки вони представляють різні філософські напрями і вчення. Однак спільним є те, що при висвітленні справедливості акценти зміщувалися переважно на її соціальну природу. Підкреслювалася функція регулювання взаємин у суспільстві, що пов'язано зі встановленням рівності та досягненням злагоди. Водночас співставлення з морально-соціальними категоріями рівності, братерства, обов'язку, волі, совісті стверджувало необхідність її розуміння як поняття моральної свідомості. Справедливість визначалася як умова розвитку особистості.

На сьогоднішній день проблема справедливості не втрачає своєї актуальності, що ви-

являється в суспільних процесах у всьому світі. В сучасній філософській думці популярними є погляди мислителя-соціолога Дж. Ролза, відтворені в праці «Теорія справедливості». Він обґрунтував зв'язок між справедливістю та амбівалентними поняттями рівності-нерівності. Мірою рівності та нерівності між людьми учений вважав справедливість. Дж. Ролз розробив концепцію соціальної справедливості, у якій поряд з іншими її аспектами торкався морально-етичного. Зокрема, він стверджував принцип рівних можливостей, згідно якого люди з однаковими здібностями повинні мати рівні перспективи їх розвитку. Слушною, з точки зору психології, була думка про те, що соціальні (політичні) інститути мають дбати про те, щоб особистість почувалася гідною, поважала себе, відчувала внутрішню свободу і мала перспективи самовизначення у всіх сферах життя [12].

Здійснений нами розгляд філософських ідей про справедливість дозволяє окреслити діалектику розуміння її психологічної природи і зробити наступні узагальнення. У філософії Давнього світу відстоювалася ідея соціальної природи справедливості й одночасно її приналежності до категорій морального зрачка. Мислителі Середньовіччя розглядали справедливість як моральну категорію, але при поясненні її сутнісних ознак не виходили за рамки християнської моралі. У філософії Нового часу при висвітленні справедливості акценти зміщувалися переважно на її соціальну природу. Підкреслювалася функція регулювання взаємин у суспільстві. Водночас співставлення з морально-соціальними категоріями рівності, братерства, обов'язку, волі, совісті стверджувало необхідність її розуміння як поняття моральної свідомості. Сучасна філософська думка визначає справедливість як принцип, згідно якого відбувається врегулювання стосунків між людьми при розподілі особистих і соціальних благ.

Висвітлення поглядів на психологію справедливості у світовій філософській думці формує розуміння єдності її соціального і морального аспектів. У наступних дослідженнях варто актуалізувати проблему дотримання моральних норм справедливості у соціальній взаємодії.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. / Аристотель ; пер. с древнегреч. и общ. ред. А. И. Довстула. — Т. 4. — М. : Мысль, 1983. — 830 с.
2. Бартун М. П. Філософія / М. П. Бартун. — К. : МА-УП, 2000. — 165 с.
3. Бэкон Ф. Сочинения : у 2-х т. / Ф. Бэкон, сост., общ. ред. и вступ. статья А. Л. Субботина. — Т. 1. — М. : Мысль, 1977. — 567 с.
4. Гегель Г. В.-Ф. Феноменология духу / Г. В.-Ф. Гегель ; пер. з нім. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 548 с.
5. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс ; пер. з англ. — К. : Дух і Літера, 2000. — 606 с.
6. Гурвич Г. Д. Философия и социология права: Избранные сочинения / Г. Д. Гурвич ; пер. М. В. Антонова, Л. В. Ворониной. — СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — 845 с.
7. Гусейнов А. А. Краткая история этики / А. А. Гусейнов, Г. Иррилиц. — М. : Мысль, 1987. — 589 с.
8. Кассиди Ф. К. Сократ / Ф. К. Кассиди. — М. : Мысль, 1988. — 220 с.
9. Лессинг Г. Э. Избранное / Г. Э. Лессинг ; пер. с нем. — М. : Худож. лит., 1980. — 574 с.
10. Материалы Древней Греции: собр. текстов Гераклита, Демокрита, Эпикура. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. — 238 с.
11. Платон. Держава / Платон ; пер. з давньогрецьк. — К. : Основи, 2005. — 355 с.
12. Роулз Дж. Теория справедливости / Дж. Роулз. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. — 569 с.
13. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре / Ж. Ж. Руссо ; пер. с франц. — М. : Канон-Пресс — Ц ; Кучково поле, 1998. — 414 с.
14. Таранов П. С. Философия изнутри: 70 мудрецов, философов, мыслителей от Соломона до Шопенгауэра : в 2-х т. / П. С. Таранов. — Т. 1 — М. : Острожжє. — 463 с.
15. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Книга вторая. Об аффектах. Книга третья. О Морали / Д. Юм ; пер. с англ. Церетели. — М. : Канон, 1995. — 416 с.

L. KLOCHEK

Kyiv

THE PSYCHOLOGY OF JUSTICE IN THE COURSE OF HISTORE OF PHILOSOPHICAL THOUGHT

The development of the ideas and scientific positions concerning the psychology of justice in the course of history of philosophical thought are analyzed in the article. It is stated, that the dialectics of the points of view of ancient Greek philosophers reflected the development of the ideas about justice from the time of absolutism – the permanence of God’s law – till the statement of the ideas about the subjective principle in a person’s activity, for which they can get reward or punishment. The attitudes of the philosophers of the Middle Ages who originated theological movement in the investigation of justice are viewed. The viewpoints of the philosophers of the New Age, which state the fact that justice regulates social relationships. The modern philosophic thought concerning justice is characterized in the article. The perspectives of the further investigation of a problem of a person’s development of sense of justice as a moral value, the existence of which contributes to the regulations of personal relationships are revealed in the article.

Key words: justice, just deed, moral values, morality, distribution, equality.

Л. В. КЛОЧЕК

г. Киев

ПСИХОЛОГИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

В статье проанализировано развитие идей относительно психологии справедливости в истории философской мысли. Указывается, что диалектика взглядов древнегреческих философов отразила развитие представлений о справедливости от абсолютизма – неизбежности божьего закона – к утверждению идей о субъективности человека в деятельности, за результаты которой она может получить справедливые награды или наказание. Рассмотрено взгляды философов Средневековья, которые основали теологическое направление изучения справедливости. Проанализировано взгляды философов Нового времени, которые сводятся к мысли о том, что справедливость регулирует социальные отношения. Охарактеризована современная философская мысль относительно справедливости. Определены перспективы дальнейшего исследования проблемы развития у личности справедливости как моральной ценности, наличие которой способствует урегулированию межличностных отношений.

Ключевые слова: справедливость, справедливый поступок, моральные качества, моральность, распределение, равенство.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2015